

International Multidisciplinary
Research Journal

*Indian Streams
Research Journal*

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

Mr. Dikonda Govardhan Krushanahari
Professor and Researcher ,
Rayat shikshan sanstha's, Rajarshi Chhatrapati Shahu College, Kolhapur.

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences,
University of South Carolina Aiken

Hasan Baktir
English Language and Literature
Department, Kayseri

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of
Management Sciences[PK]

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest,
Romania

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Ilie Pinteau,
Spiru Haret University, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

Xiaohua Yang
PhD, USA

Titus PopPhD, Partium Christian
University, Oradea, Romania

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political
Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

.....More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh, Ratnagiri, MS India

Iresh Swami
Ex - VC. Solapur University, Solapur

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University,
Solapur

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur
University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

R. R. Yallickar
Director Management Institute, Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education,
Panvel

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science
YCMOU, Nashik

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji
University, Kolhapur

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University,
Mumbai

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance
Education Center, Navi Mumbai

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College,
Indapur, Pune

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director, Hyderabad AP India.

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

Awadhesh Kumar Shirotiya
Secretary, Play India Play, Meerut (U.P.)

S. Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

S. KANNAN
Annamalai University, TN

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

बारोमास (2004) – सदानंद देशमुख

प्रा. गणपत हराळे

सहाय्यक प्राध्यापक व मराठी विभागप्रमुख,
गणपतराव आरवाडे वाणिज्य महाविद्यालय, सांगली

सारांश :-सदानंद नामदेवराव देशमुख हे मराठी साहित्यातील विशेषतः ग्रामीण साहित्यातील एक महत्त्वाचे ग्रामीण कथाकार आणि कादंबरीकार म्हणून प्रसिद्ध आहेत. सदानंद देशमुख यांनी कथा आणि कादंबरी या वाङ्मय प्रकाराबरोबरच कविता, व्यक्तिचित्रण आणि ललितलेखन इत्यादी वाङ्मय प्रकार हाताळलेले आहेत. 'तहान' (1998) आणि 'बारोमास' (2002) या त्यांच्या दोन्ही कादंबऱ्या त्यांना खऱ्या अर्थाने सुप्रतिष्ठित साहित्यिक म्हणून मान्यता मिळालेले आहेत. 'बारोमास' ही त्यांची साहित्य अकादमी पुरस्कारप्राप्त या कालखंडातील महत्त्वपूर्ण कादंबरी आहे. 'लवांड' (1993), 'उठावण' (1994), 'महालूट' (1995), 'रगडा' (2006), आणि 'खुंदळघास' (2008), हे त्यांचे कथासंग्रह आणि 'गावकळा' (2006) हा कवितासंग्रह तसेच 'मेळवण' (2008) हा ललितसंग्रह त्यांच्या सव्यसचिवात्वाची साक्ष देतात. 19 व्या शतकाच्या शेवटच्या दशकातील आणि 20 व्या शतकाच्या पूर्वार्धाचे सर्जनशील व्यक्तिमत्त्व म्हणजे सदानंद देशमुख हे होय. सदानंद देशमुख हे मराठी ग्रामीण साहित्याच्या चौथ्या पिढीचे ग्रामीण लेखक आहेत.

प्रास्तविका –

सदानंद देशमुखांची 'बारोमास' ही कादंबरी शेतकऱ्यांच्या बारमाही वेदनेची गाथा आहे. 'बारोमास' ही सदानंद देशमुखांची समकालीन सामाजिक वास्तव मांडणारी समस्याप्रधान व शोकात्म कादंबरी आहे. सदानंद देशमुख यांनी शेतकऱ्यांच्या जीवनाचे आजचे समकालीन वास्तव आणि शेतकऱ्यांच्या आत्महत्याच्या शोधाची करुण कहाणी 'बारोमास' मध्ये मांडलेली आहे. 'बारोमास' ला लेखकाने कटू सत्य म्हणून एक निवेदन जोडलेले आहे. लेखक स्वतः शेतकरी असल्यामुळे आणि शेतीशी निगडित परिवारातून तो पुढे आल्यामुळे त्याला शेतीचे कटूसत्य कळलेले असून बदलते कृषी वास्तव त्यांना अस्वस्थ करते आहे. लहरी निसर्ग, निर्दय धनदांडगे आणि व्यापारी, लबाड राजकारणी, धूर्त अधिकारी, संवदेनाशुन्य शासनयंत्रणा या सर्व घटकांकडून शेतकऱ्यांची पिळवणूक होत आहे. चोहोबाजूंनी होणाऱ्या कोंडीमुळे शेतकरी आत्महत्या करण्यासाठी प्रवृत्त होतो आहे.

'बारोमास' चे आशयसूत्र आणि वैशिष्ट्य –

भारतीय कृषी संस्कृतीच्या पडझडीची ही दारुण गाथा लेखकाने नानू आज, सुभानराव आणि एकनाथ या तीन पिढ्यांच्या माध्यमातून सांगितलेली असली तरी मुख्यतः एकनाथच्या सर्वसमावेशी, परिपक्व अनुभवांतून आणि दृष्टिकोनातून सांगितलेली आहे. भारतीय शेतकऱ्यांचे सर्वांगीण चित्र एकनाथ आणि त्याच्या कुटुंबाच्या आधारे लेखकाने 'बारोमास' मध्ये केलेले आहे. 'शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या' ही महाराष्ट्रातील सद्य स्थितीतील एक ज्वलंत सामाजिक समस्या आहे. या समस्येच्या पाठीमागे कारणीभूत असणाऱ्या परिस्थितीचा विचार करता निसर्गाचा लहरीपणा, शासनाचे कृषीविषयक उदासीन धोरण, सिंचनाचा अभाव, मुक्त आर्थिक धोरणाचा शेतीवर झालेला परिणाम, रासायनिक खते, बी-बियाणे, आधुनिक अवजारे, विजेचा वापर यामुळे उत्पादन खर्च वाढलेला आहे. त्यामागे उत्पादनात मात्र किंचित प्रमाणात वाढ झालेली आहे. बँका, सावकारी कर्ज, नापिकी, झालेला उत्पादन खर्च, यांच्या ओझ्याखाली खेड्यातला माणूस दिवसेंदिवस खंगतच चालला आहे. भारतीय कृषक जीवनाचे हे शोकनाट्य लेखकाने सर्जनशील दृष्टीने साकार केलेले आहे. एकनाथचा मेहुणा रावसाहेब सावकारी पाशाला कंटाळून आत्महत्या करतो. लेखक म्हणतात—'निव्वळ शेतीवर अवलंबून असणारा हा जातवान शेतकरी नंतर आभाळाच्या लहरीपणामुळे जेरीस आला. खर्चाची तोंडमिळवणी करता करता कर्जबाजारी झाला. बँकेचे कर्ज तुंबलं म्हणून त्याला बाल्याचं कर्ज काढावं लागलं आणि शेवटी अपमानाचं जगणं असह्य होऊन फाशी घेऊन मरावं लागलं. हे सगळं आपली कृषिव्यवस्था मोडून पडल्याचं धगधगतं द्योतक आहे.' ('बारोमास', पृ.216) कृषिव्यवस्था कोलमडून पडली असताना आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांना आर्थिक मदत देऊन भागणार नाही. तर शेतकरी आत्महत्याच करणार नाही अशा प्रकारची व्यवस्था शासनपातळीवरून निर्माण करणे गरजेचे आहे. असा आशावाद ही कादंबरी प्रकट करते.

'बारोमास' या कादंबरीचा एम. ए. बी. एड. असलेला नायक एकनाथ हा विस्कटलेल्या कृषीजीवनाचा व ग्रामीण व्यवस्थेचा प्रतीक आहे. एकनाथ हा सव्वीस एकर जमिनीचा मालक असूनही तो नोकरीसाठी आवश्यक असलेली डोनेशनची रक्कम जमा करू शकत नाही. यातूनच त्याच्या वैवाहिक जीवनाचा प्रश्नही भयावह उग्र रूप धारण करतो. मोहाडी येथे वीजमंडळात अधिकारी असणाऱ्या साहेबांची ही मुलगी पदवीपर्यंत शिकलेली असल्याने एम.ए. बी.एड. असणारा एकनाथ आज ना उद्या नोकरीस लागेल, या आशेने शेतकरी कुटुंबातील एकनाथाबरोबर अलकाचे लग्न करून देतात. दोन्ही घरातील सांस्कृतिक अंतर अनेक छोट्यामोठ्या प्रसंगातून लेखकाने दाखवलेले आहे. त्याचा नानूआजा हायब्रीडच्या जमान्यातही स्वतःचे शुद्ध शूचिभूत जीवन जपण्याचा प्रयत्न करतो. लग्न झाल्यानंतर मात्र संधी मिळूनही डोनेशन भरण्यासाठी शेती विकायला सुभानराव आणि शेवंतामाय तयार होत नाहीत. त्यामुळे आपल्या सुखी संसाराचे स्वप्न धुळीला मिळाल्याची खंत अलका बोलून दाखवते. दुसऱ्या दिवशी सकाळीच अलका बॅग भरून शेजारी राहणाऱ्या ममता

वारेकडून बसभाड्यासाठी उसने पन्नास रुपये घेऊन माहेरी निघून जाते. लेखकाने खेड्यात आणि शहरात राहणाऱ्या दोन कुटुंबातील मानसिक, सांस्कृतिक, आर्थिक आणि कौटुंबिक अंतर अतिशय नेमकेपणाने व्यक्त केलेले आहे. अलका सांजोळला काही दिवस राहिलीच कशी. असा प्रश्न वाचकांच्या मनात निर्माण होतो. शौचाच्या पायखान्यापासून जेवणाच्या, झोपण्याच्या, घरातील माणसांच्या संबंधापर्यंत अनेक बाबीतून अलकाच्या मानसिक ताणाचा आणि त्यामुळे एकनाथच्या मनातील प्रचंड तणावांचा, मानसिक कल्लोळांचा मोठा प्रभावी आलेख लेखकाने काढलेला आहे. शहरात राहणारी अलका खेड्यात आणि शेतीच्या भकास जीवनाशी समरस होत नाही. एकनाथाने शेती विकून नोकरी करण्याचा वा नोकरी मिळतच नाही असे लक्षात आल्यानंतर मोहाडीत एखादा धंदा टाकून आपण सुखी व्हावं, असा विचार अलका करते. तिने पाहिलेल्या स्वप्नांचा चक्काचूर झाल्यानंतर मात्र ती कायमचे एकनाथचं घर सोडून माहेरी जाते आणि शेतीपायी एकनाथचा संसारही बुडतो.

‘बारोमास’ मध्ये सदानंद देशमुखांनी शेतकरी कुटुंबातील शिक्षणपूर्ण करून बेकार असणाऱ्या बेरोजगार युवकांची समस्याही प्रभावीपणे मांडलेली आहे. शिक्षणामुळे खेड्यातला युवक नोकरीच्या माध्यमातून आपल्या ढासळत्या कुटुंबाला सावरेल अशा प्रकारची अपेक्षा होती. परंतु अलीकडच्या काळात ही अपेक्षा फोल ठरली. ‘बारोमास’चा नायक एकनाथ हा एम. ए., बी.एड., दिलीप पवार हा बी.ए.बी.एड, मधुकर तनपूर हा शेतकी पदवी घेतलेला तरुण, गज्या आणि दाम्याचे आय.टी.आय तसेच तेजस गवई हा डी.एड झालेला तरुण इत्यादी सगळे युवक बेरोजगार आहेत. हे सर्व तरुण गुणवत्ता असतानाही भ्रष्टाचारी समाजव्यवस्थेच्या विळख्यात बरबाद झालेल्या तरुण पिढीचे प्रतिनिधी आहेत. शेतकऱ्यांच्या मुलाला कसे तरी शिक्षण घेता येते. परंतु नोकरी मात्र लागत नाही. या तरुणांकडे नोकरीसाठी संस्थाचालकांना द्यायला डोनेशन नसल्यामुळे यांना आयुष्यभर बेकारच रहावे लागते. पैसे मिळाल्यानंतर कुठेतरी नक्कीच नोकरी लागेल म्हणून ही सुशिक्षित तरुणांची सोनेरी टोळी सांजोळ्या परिसरात बनूबा मांत्रिकाच्या मदतीने गुप्तधनाचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करतात. ही सोनेरी टोळी आपल्याला कधीतरी गुप्तधनाचा हंडा मिळेल म्हणून रात्रीअपरात्री जमिनी खोदत फिरतात. शेवटी ही सोनेरी टोळी रात्री हायवेवर गाड्यांना गुन्हेगार लुटणारी टोळी बनते. म्हणूनच खेड्यातल्या शेतकऱ्यांच्या मुलांसमोर बेकारीची मोठी समस्या उभी राहिलेली आहे.

बेकारीतून वाट्याला आलेल्या सामाजिक, आर्थिक आणि मानसिक स्थितीचा सामना करता करता एकनाथ अगतिक होतो. आई शेंवतामाई, वडील सुभानराव आणि भाऊ मधू हे एकनाथचे कुटुंब आहे. आई-वडील, सासू-सून, बाप-लेक, भाऊ भाऊ यांच्यातील संघर्षांचे चित्रण करून लेखकाने या कादंबरीतून ग्रामीण कुटुंबव्यवस्थेचे विघटनपूर्व अत्यंत बारकाव्यानिशी साकार केलेले आहे.

‘बारोमास’ मध्ये सदानंद देशमुखांनी शेतकरी संघनेची एक दिशा दाखवली आहे. लेखकाने या निमित्ताने शेतकरी संघटनेच्या पुढच्या वाट्यालीच्या काही दिशाही दाखविल्या असल्या तरी वैयक्तिक महत्वाकांक्षेमुळे किंवा अधिकार मिळवण्याच्या सुप्त इच्छेतून संघटनेत होणाऱ्या विघटनाकडे बोट दाखविले आहे. कृषी व्यवस्थेतलं समग्र दुःख व्यक्त करणारी ही ‘बारोमास’ कादंबरी मराठीत तर एकमेवाद्वितीय आहेच. पण भारतीय सहित्यातही ती मानाचं पान मिळवणारी ठरेल यांत तीळमात्र शंका नाही. स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय कृषिव्यवस्थेचं आणि शेतकऱ्यांच्या समग्र जीवनाचं बाह्य वास्तव आणि मनाचं आंतरिक वास्तव यांचा प्रभावी वेध घेणारी ही एक श्रेष्ठ कलाकृती आहे.

अस्मानी सुलतानी संकटासमोर शेतीव्यवसाय परवडणारा नाहीच असे एकनाथला वाटते. खेड्यात आणि शहरात वाढत चाललेली दरी त्याला सतत अस्वस्थ करते. खेड्यातल्या माणसांचे जीवन जगणे, त्यांचे जनावरासारखे कष्ट उपसणे, त्याचा अत्यल्प मोबदला मिळणे यातून ही माणसे खालावत चाललेली आहेत. एकनाथला तेजराव खपकेची वाक्ये आठवतात. “खेड्यातला माणूस पन्नास किलो अन् बाई चाळीस किलोच्या वर भरत नाई. ‘बारोमास’ जिवापाड राबणाऱ्या ह्या शेतकऱ्याचं मासं गेलं कुठं ? सगळं शहरायनं खाल्लं, सरकारनं खाल्लं...व्यापाऱ्यानं अन् नवकरशाहीनं खाल्लं. इथोळ्ला कोणताबी माणूस मोजा, पन्नास किलोच्या वर भरणार नाही. अन् गाद्या-गिरद्यांवर लोळणारी, फेराफेरी करून खाणारा किंवल, दीड किंवल...” (पृ.217) ग्रामीण माणसाचे हे शोषित वास्तव एकनाथला अस्वस्थ करते. तो या समाजाच्या आणि स्वतःच्या भविष्याचा विचार करण्याच्याच गर्तेत सापडलेला दिसतो. या सगळ्या विदारक वास्तवामुळे मधूसारखी खेड्यातली अनेक मुले नव्या जीवन वाटा जगण्यासाठी शोधताना दिसतात.

बारोमास मधील नायक एकनाथ हा भारतीय कृषिव्यवस्थेचे प्रतीक आहे. उपोषण करून मृत्यूला कवटाळणारा नानूआजा, एंड्रीन पिऊन आत्महत्या करण्याचा प्रयत्न करणारा सुभानराव, नोकरीच्या सर्व आशा संपल्यावर, जीवनमूल्यांची जपणूक जीवनात होणे अशक्य आहे हे अनुभवल्यावर हिंसक लुटारू पणाचा रस्ता पकडणारा मधू, पतिनिष्ठ राहण्याची इच्छा असतानाही उच्चविद्याविभूषित एकनाथच्या जीवनरहाणीशी जुळवून घेऊ न शकणारी अलका, कृषिव्यवस्थेच्या भयावह वास्तवाचा बळी ठरलेला गुणसंपन्न नायक एकनाथ या सर्वांच्या शोकात्म जीवनाची ही करुण दारुण कहाणी एखाद्या व्यक्तीच्या दोषांतून निर्माण झालेली नाही. ती संपूर्ण भारतीय समाजव्यवस्थेच्या आंतर्विरोधाची, राजकीय शक्तींच्या उपेक्षेतून, भ्रष्टाचारी आत्मकेंद्रिततेमधून आणि सांस्कृतिक न्हासाच्या प्रक्रियेतून उदभवलेली करुण कथा आहे. म्हणूनच ही अधिक मूल्यवानही आहे. ही सुनेला छळणाऱ्या, एकनाथ व मधू यांत मधूची बाजू घेणाऱ्या, मुलीच्या नवऱ्यासाठी सुनेची दागिने गहाण टाकण्याचा हट्ट करणाऱ्या आणि पुढे जावयाच्या आत्महत्येनंतर त्याच्या मृत्यूला आपल्या मुलाला एकनाथला जबाबदार धरणाऱ्या शेंवतामायची ही शोकांतिका आहे. मराठीतील ज्येष्ठ समीक्षक प्रा. चंद्रकांत बांदिवडेकर म्हणतात – “भारतीय कृषि-समाज (म्हणजेच एकूण भारतीय समाज), भारतीय कुटुंब व्यवस्था, स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय मूल्यहीन राजकीय व्यवस्था, भारतीय शासनतंत्र, भारतीय सांस्कृतिक मूल्यव्यवस्था, न्यायव्यवस्था या सर्वांच्या पडझडीची दारुण शोकात्म अनुभव देणारी ही महाकाव्यीय कादंबरी आहे.”

कृषिप्रधान म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या या देशात शेतकऱ्यांवर आत्महत्या करण्याची वेळ येते आलेली आहे. त्याबद्दल किशोर सानप म्हणतात “समाजव्यवस्थेचा आणि देशाच्याही अर्थव्यवस्थेचा मूळ आधार असलेल्या शेतीच्या जीवनाची ससेहोलपट कुठवर होणार आहे ? शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचे सत्र कुठवर चालणारी आहे ? शेतकरी संघटना, सरकार, राजकीय नेते शेतकऱ्यांच्या भल्याचा विचार केव्हा करणार आहेत ? शेतकऱ्यांचे आणि शेतीचे मडं तिरडोवर बांधून सरकारला जाग, तरी का येत नाही ? असे अनेक प्रश्न ‘बारोमास’ या कादंबरीत अत्यंत कळवळ्याने उपस्थित केलेले आहेत. म्हणूनच ‘बारोमास’ ही आजच्या समकालीन शेतकऱ्यांच्या जीवनाचे कटू सत्य मांडणारी लक्षणीय सामाजिक कृती आहे.” (पृ.141) थोडक्यात, स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील कृषक समाजाचे वास्तव अधोरेखित करणारी महत्त्वपूर्ण कादंबरी म्हणून ‘बारोमास’ चा उल्लेख केला जातो.

संदर्भ आणि टिपा –

- 1) देशमुख सदानंद, बारोमास, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, विजयनगर, पुणे-20, प्रथमावृत्ती – 2002
- 2) बांदिवडेकर चंद्रकांत, ‘बारोमास: विराट अनुभवाची महाकाव्यीय अभिव्यक्ती’, ‘अंतर्नाद’, एप्रिल, 2005, 2.40

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- * International Scientific Journal Consortium
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.org